

ANITA DIAMANT

DE RODE TENT

De Fontein

Eerste druk, maart 1999
Vierde druk, oktober 2016

Oorspronkelijke titel *The Red Tent*

Oorspronkelijke uitgever A Wyatt Book for St. Martin's Press, Incorporated,
New York

Copyright © 1997 by Anita Diamant

The moral right of Anita Diamant to be identified as the author of this work has been
asserted by her in accordance with the Copyright, Designs and Patents Act 1988

Copyright © 1999, 2014 voor deze uitgave Uitgeverij De Fontein, Utrecht

Vertaling Ellen Segeren en Els Kroon

Omslagontwerp Hans Gordijn, Baarn

Omslagillustratie © Honi Werner

Opmaak binnenwerk Scriptura, Westbroek

ISBN 978 90 261 3821 8

ISBN e-book 978 90 261 3822 5

NUR 302

www.uitgeverijdefontein.nl

Hoewel losjes gebaseerd op de verhalen uit de Bijbel, zijn alle personen en gebeurtenissen in dit boek door de auteur bedacht.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm, elektronisch, door geluidsopname- of weergaveapparatuur, of op enige andere wijze, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

PROLOOG

We hebben elkaar al lang geleden uit het oog verloren.

Mijn naam betekent niets voor u. De herinnering aan mij is stof.

Dat is niet uw of mijn schuld. De keten die moeder met dochter verbindt, werd verbroken, en het woord kwam onder de hoede van mannen, die het niet konden weten. Daarom werd ik een voetnoot en mijn verhaal een korte omleiding tussen de bekende geschiedenis van mijn vader Jakob en de beroemde kroniek van mijn broer Jozef. Bij die zeldzame gelegenheden waarbij men zich mij wel herinnerde, was ik slachtoffer. In een passage aan het begin van jullie heilige boek schijnt te staan dat ik werd verkracht, gevolgd door het bloedige relaas hoe mijn eer werd gewroken.

Het is een wonder dat een moeder een dochter ooit weer Dina heeft genoemd. Maar sommige moeders deden het. Misschien vermoedde u al dat ik meer was dan een stemloze naam in de tekst. Misschien hebt u het gehoord in de muzikaliteit van mijn naam: de eerste klinker hoog en helder, zoals een moeder haar kind roept als het donker wordt; de tweede zacht, voor het fluisteren van bedgeheimen. Di-na.

Niemand herinnerde zich mijn vakkundigheid als vroedvrouw, of de liederen die ik zong, of het brood dat ik bakte voor mijn niet te verzadigen broers. Niets is gebleven, behalve een paar verwrongen details over die weken in Sichem.

Er was veel meer te vertellen. Als men mij ernaar had gevraagd, zou ik zijn begonnen met het verhaal over de generatie die mij heeft opgevoed. Als u een vrouw wilt begrijpen, moet u eerst naar haar moeder vragen en aandachtig luisteren. Verhalen over eten tonen

een sterke band. Weemoedige stiltes geven blijk van onafgemaakte zaken. Hoe meer een dochter weet van details uit haar moeders leven – zonder een spier te vertrekken of jammeren – des te sterker is ze.

Natuurlijk is dit voor mij gecompliceerder omdat ik vier moeders had, die elk op me scholden, me onderwezen en verschillende dingen in me koesterden, me verschillende dingen meegaven, verschillende angsten bij me aanwakkerden. Lea bracht me ter wereld en gaf me haar geweldige fierheid mee. Rachel leerde me waar de blokken van de vroedvrouw moesten worden geplaatst en hoe ik mijn haar moest doen. Zilpa leerde me denken. Bilha luisterde. Geen twee moeders kruidden de stoofpot op dezelfde manier. Niet twee spraken mijn vader op dezelfde toon aan – noch hij hen. U moet weten dat mijn moeders zusters waren, Labans dochters van verschillende vrouwen, hoewel mijn grootvader Zilpa en Bilha nooit heeft erkend; dat zou hem nog twee bruidsschatten hebben gekost, en hij was een vrek.

Zoals alle zusters die onder hetzelfde dak wonen en een echtgenoot delen, sponnen mijn moeder en tantes een ingewikkeld web van banden en grieven. Ze wisselden geheimen uit als waren het armbanden, die aan mij werden doorgegeven, het enige overlevende meisje. Ze vertelden me dingen waarvoor ik te jong was. Ze hielden mijn gezicht tussen hun handen en lieten me zweren ze te onthouden.

Mijn moeders waren er trots op dat ze mijn vader zo veel zonen hadden geschonken. Voor een vrouw waren zonen haar trots en maatstaf. Maar de geboorte van de ene zoon na de andere was geen onverdeelde bron van vreugde in de vrouwentent. Mijn vader pochte op zijn luidruchtige nageslacht en de vrouwen hielden van mijn broers, maar verlangden ook naar dochters en klaagden onderling over zo veel mannelijke nakomelingen van Jakob.

Dochters verlichtten de lasten van hun moeders door te helpen spinnen, graan malen en op de jongetjes passen, die voortdurend in de hoeken van de tenten plasten, wat je ook tegen ze zei.

Een andere reden waarom vrouwen dochters wilden was hun herinneringen levend te houden. Zonen hoorden na het spenen de ver-

halen van hun moeders niet aan. Dus was ik de aangewezen persoon. Mijn moeder en mijn moeder-tantes vertelden me eindeloos verhalen over henzelf. Wat hun handen ook deden – baby's wiegen, koken, spinnen, weven – ze vertelden maar door.

In de rossige schaduw van de rode tent, de menstruatietent, haalden ze hun vingers door mijn krullen en vertelden me de belevenissen uit hun jeugd en het relaas van hun bevallingen. Hun verhalen waren als offergaven van hoop en kracht, aangeboden aan de koningin van de hemel, alleen werden ze niet aan een god of godin geschonken – maar aan mij.

Ik voel nu nog hoeveel mijn moeders van mij hielden. Ik heb hun liefde altijd gekoesterd. Ze steunde me, ze hield me in leven. Zelfs nadat ik hen had verlaten, en ook nu nog, zo lang na hun dood, vind ik troost in hun nagedachtenis.

Ik nam de verhalen van mijn moeders mee naar de volgende generatie, maar de verhalen van mijn leven waren mij verboden, en dat zwijgen doodde bijna mijn ziel. Ik stierf niet maar leefde zo lang dat andere verhalen mijn dagen en nachten vulden. Ik keek toe hoe baby's hun ogen opsloegen naar een nieuwe wereld. Ik vond redenen voor plezier en dankbaarheid. Ik was geliefd.

En nu komt u bij mij – vrouwen met handen en voeten zo zacht als van een koningin, met meer kookpotten dan u nodig heeft, zo veilig in het kraambed en zo vrij om te spreken. U hongert naar het verhaal dat verloren ging. U hunkert naar woorden die de grote stilte vullen die mij, mijn moeders en mijn grootmoeders opsloopte.

Ik wilde dat ik meer over mijn grootmoeders kon vertellen. Het is verschrikkelijk dat er zoveel vergeten is, reden waarom ik vermoed dat het bewaren van herinneringen iets heiligs lijkt.

Ik ben heel dankbaar dat u bent gekomen. Ik zal alles wat ik in me heb naar buiten laten stromen, zodat u deze tafel verzadigd en versterkt kunt verlaten. Gezegend zijn uw ogen. Gezegend zijn uw kinderen. Gezegend zij de grond onder uw voeten. Mijn hart is een kroes vol zoet water die overloopt.

Sela.

HOOFDSTUK EEN

Hun verhalen begonnen met de dag waarop mijn vader verscheen.

Rachel kwam in de hoogste staat van opwinding het kamp binnenrennen. Voordat iemand haar kon berispen omdat ze zich gedroeg als een wilde jongen, vertelde ze in één adem over een vreemdeling bij de put. Haar woorden stroomden uit haar mond als water op het zand.

Een man zonder sandalen. Haar vol klitten. Een vuil gezicht. Hij kuste haar op de mond, een neef, zoon van hun tante, die schapen en geiten voor haar had gedrenkt en de schurken bij de put op hun nummer had gezet.

‘Wat raaskal je toch?’ vroeg haar vader, Laban. ‘Wie is er bij de put? Wie vergezelt hem? Hoeveel tassen heeft hij bij zich?’

‘Hij wil met me trouwen,’ zei Rachel nuchter toen ze weer op adem was gekomen. ‘Hij zegt dat ik voor hem bestemd ben en dat hij morgen met me zou trouwen als hij zou kunnen. Hij komt het u vragen.’

Bij die mededeling fronste Lea haar wenkbrauwen. ‘Met jou trouwen?’ zei ze, terwijl ze haar armen over elkaar sloeg en haar schouders rechtte. ‘Jij moet nog minstens een jaar wachten tot je huwbaar bent,’ zei het oudere meisje, dat zich gedroeg als hoofdvrouw van haar vaders kleine pachtgoed, hoewel ze maar een paar jaar ouder was dan Rachel. De veertienjarige meesteres van Labans huis sprak graag op hooghartige, bemoederende toon tegen haar zuster. ‘Wat is dit allemaal? En hoe kwam hij erbij jou te kussen?’ Dit was een vreselijke schending van de gebruiken, ook al was hij een neef en ook al was Rachel jong genoeg om nog als een kind te worden behandeld.

Rachel tuitte haar onderlip op een manier die een paar uur gele-

den nog kinderlijk zou zijn geweest. Er was iets gebeurd sinds ze die ochtend haar ogen had geopend. Toen was het allerbelangrijkste dat haar bezighield nog uit te zoeken waar Lea haar honing had verborgen. Lea wilde de lekkernij nooit met haar delen, ze bewaarde hem voor gasten en liet er alleen de kleine Bilha van proeven.

Het enige waar Rachel nu aan kon denken was de haveloze vreemdeling wiens ogen de hare hadden ontmoet met een schok van herkenning, die haar tot in haar merg had geraakt.

Rachel wist wat Lea bedoelde, maar het feit dat zij nog niet bloedde betekende nu niets voor haar. Haar wangen gloeiden.

‘Wat is dit?’ zei Lea ineens geamuseerd. ‘Kijk nou eens. Heeft iemand haar ooit eerder zien blozen?’

‘Wat heeft hij met je gedaan?’ gromde Laban als een hond die een indringer bij zijn kudde ruikt. Hij balde zijn vuisten, fronste zijn borstelige wenkbrauwen en richtte zijn volle aandacht op Rachel, de dochter die hij nog nooit had geslagen, de dochter die hij zelden recht aankeek. Ze had hem angst ingeboezemd al sinds haar geboorte, een smartelijke, gewelddadige komst waarbij haar moeder het leven had gelaten. Toen de baby eindelijk was geboren waren de vrouwen geschokt toen bleek dat het maar een heel klein wezentje was – bovendien een meisje – dat zoveel dagen voor problemen had gezorgd en haar moeder zoveel bloed en uiteindelijk het leven had gekost.

Rachels aanwezigheid was even krachtig als de maan, en even mooi. Niemand kon haar schoonheid ontkennen. Zelfs als kind dat het gezicht van mijn moeder aanbad, wist ik dat Lea’s schoonheid verbleekte bij die van haar jongere zuster, een wetenschap die me altijd het gevoel gaf een verrader te zijn. Toch zou een ontkenning hetzelfde zijn geweest als het ontkennen van de warmte van de zon.

Rachels schoonheid was zeldzaam. Haar bruine haar had een bronzen gloed en haar huid de kleur van goud en honing, volmaakt. In die amberkleur waren haar ogen verrassend donker, niet gewoon donkerbruin, maar bodemloos zwart. Zwart als gepolijst obsidiaan of de diepte van een put. Hoewel ze klein was – ze had fragiele been-deren en kleine borsten, ook toen ze kinderen baarde – had ze gespierde handen en een hese stem, als van een veel grotere vrouw.

Ooit hoorde ik twee herders twisten over wat het mooist aan Rachel was, een spel dat ik ook had gespeeld. Voor mij waren dat haar wangen, die hoog en strak in haar gezicht lagen, als vijgen. Toen ik klein was reikte ik er altijd naar, probeerde de vruchten te plukken die verschenen als zij glimlachte. Toen ik besepte dat ik ze niet kon krijgen, likte ik ze, in de hoop ze te kunnen proeven. Dit maakte mijn mooie tante aan het lachen, van diep uit haar keel. Ze hield meer van me dan van al haar neefjes bij elkaar – dat zei ze in elk geval als ze mijn haar vlocht, waarvoor de handen van mijn moeder het geduld of de tijd niet hadden.

Het is vrijwel onmogelijk Rachels schoonheid te overdrijven. Zelfs als baby was ze een juweel op de heup van ieder die haar droeg, een ornament, het kind met de zwarte ogen en het gouden haar. Haar bijnaam was Tuki, wat Zoetheid betekent.

Alle vrouwen deelden de zorg voor Rachel nadat haar moeder, Huna, was gestorven. Huna was een vakkundig vroedvrouw geweest die bekendstond om haar hese lach; de vrouwen rouwden diep om haar. Niemand klaagde over de zorg voor Huna's moederloze dochter, en zelfs de mannen, voor wie baby's even weinig fascinerend waren als kookstenen, bukten zich om een eeltige hand langs haar opmerkelijke wangen te halen. Dan rechtten ze hun rug, roken aan hun vingers en schudden hun hoofd.

Rachel rook naar water. Werkelijk waar! Waar mijn tante ging was de geur van zoet water. Het was een onmogelijke geur, groen en heerlijk, in die stoffige heuvels de geur van leven en rijkdom. Vele jaren lang had Labans put voorkomen dat zijn familie was verhongerd.

Al vroeg bestond de hoop dat Rachel een waterheks zou zijn die verborgen bronnen en ondergrondse stromen kon aanwijzen. Die hoop vervulde ze niet, maar op de een of andere manier kleefde het aroma van zoet water aan haar huid en hing in haar kleren. Wanneer een van de kleuters werd vermist, werd hij meestal diep in slaap en zuigend op zijn duim op haar dekens aangetroffen.

Geen wonder dat Jakob bij de put was betoverd. De andere mannen waren gewend aan Rachels uiterlijk en zelfs aan haar verbluffende parfum, maar voor Jakob moet ze een verschijning hebben geleken. Hij keek haar recht in de ogen en was verloren. Toen Jakob

haar kuste, kreunde hij als een man die met zijn vrouw slaapt. Dat geluid wekte Rachel uit haar jeugd.

Nog maar nauwelijks had ze het verhaal van hun ontmoeting verteld, toen Jakob zelf verscheen. Hij liep op Laban toe; Rachel zag hoe haar vader hem aan een oordeel onderwierp.

Laban zag eerst zijn lege handen, maar zag ook dat de tuniek en de mantel van de vreemdeling waren gemaakt van fijne stof, dat zijn waterzak fraai was bewerkt en zijn messchede uit gepolijst been was gesneden. Jakob ging recht voor Laban staan, boog zijn hoofd en stelde zich voor. 'Oom, ik ben de zoon van Rebekka, uw zuster, de dochter van Nahor en Milka, zoals u hun zoon bent. Mijn moeder heeft me naar u gestuurd, mijn broer heeft me naar u verdreven, mijn vader heeft me naar u verbannen. Ik zal u het hele verhaal vertellen als ik niet zo vuil en vermoeid meer ben. Ik vraag u om uw gastvrijheid, die in het hele land wordt geroemd.'

Rachel opende haar mond om iets te zeggen, maar Lea gaf een ruk aan haar zusters arm en wierp haar een waarschuwende blik toe; zelfs Rachels jeugdige leeftijd zou geen excuus zijn haar mond open te doen als mannen met elkaar spraken. Rachel schopte in de aarde en verwenste in stilte haar zuster, die bazige oude kraai.

Jakobs uitspraak over Labans befaamde gastvrijheid was een hoffelijke leugen, want Laban was allesbehalve blij met de komst van zijn neef. Er was niet veel dat de oude man genoeg deed en hongerige vreemdelingen waren ongewenste verrassingen. Maar er was niets aan te doen; hij moest het verzoek van een bloedverwant inwilligen, hij kon de verwantschap niet ontkennen. Jakob kende de namen, Laban herkende het gezicht van zijn zuster in de man die voor hem stond.

'Je bent welkom,' zei Laban zonder de groet van zijn neef te beantwoorden. Terwijl hij zich omdraaide, belastte hij Lea met de taak deze lastpost op te vangen. Zijn moeder knikte en wendde zich naar de eerste volwassen man die zijn blik niet afwendde toen hij werd geconfronteerd met haar ogen.

Lea's gezichtsvermogen was uitstekend. Volgens een van de absurdeste fabels uit de geschiedenis van mijn familie, verpestte ze haar

ogen door stromen van tranen bij het vooruitzicht te trouwen met mijn oom Esau. Als u dat gelooft, bent u misschien ook geïnteresseerd in een magische pad die iedereen die u aankijkt in vervoering doet raken.

Mijn moeders ogen waren niet zwak of ziek. De waarheid is dat haar ogen anderen zwak maakten. De meeste mensen wendden liever hun blik af dan haar in de ogen te kijken, waarvan er een blauw was als lapis en de ander groen als Egyptisch gras.

Toen ze werd geboren riep de vroedvrouw uit dat er een heks ter wereld was gekomen en dat ze moest worden verdrongen voordat ze een vloek over de familie kon afroepen. Mijn grootmoeder Ada gaf de domme vrouw een klap en vervloekte haar uitspraak. 'Laat me mijn dochter zien,' zei Ada op een toon zo luid en trots dat zelfs de mannen buiten haar konden horen. Ada noemde haar geliefde laatstgeborene Lea, wat minnares betekent, en hilde een gebed dat dit kind mocht blijven leven, daar ze zeven zonen en dochters had begraven.

Velen bleven de overtuiging toegedaan dat de baby een duivelin was. Om de een of andere reden weigerde Laban, de meest bijgelovige ziel die u zich kunt voorstellen (hij spuugde en boog telkens als hij linksom draaide en hilde bij elke maansverduistering), in te gaan op het advies Lea buiten achter te laten om te sterven in de nachtlucht. Hij zwoer een milde eed op de vrouwelijkheid van dit kind, maar verder negeerde de oude man zijn dochter en sprak nooit over haar afwijking. Daarop vermoedden de vrouwen dat hij in het geheel geen kleuren kon zien.

De kleur van Lea's ogen vervaagde nooit – zoals sommige vrouwen voorspelden en hoopten – het verschil werd alleen maar groter en de aanblik werd nog vreemder toen haar wimpers niet bleken te groeien. Hoewel ze net als ieder ander knipperde, was de reflex vrijwel onzichtbaar, waardoor het leek alsof ze haar ogen nooit sloot. Zelfs haar meest liefdevolle blik voelde een beetje als het staren van een slang en weinigen konden haar recht in de ogen kijken. Zij die dat wel konden, werden beloond met vriendelijkheid en kussen en brood gedoopt in honing.

Jakob ontmoette Lea's blik zonder terughoudendheid en daardoor voelde ze ogenblikkelijk iets voor hem. Bovendien was zijn lengte

haar opgevalen. Zij was een half hoofd groter dan de meeste mannen die ze ooit had ontmoet en om die reden verwierp ze hen allen. Ze wist dat dit niet eerlijk was. Onder hen waren zeker goede mannen. Maar de gedachte aan slapen met een man met kortere benen dan de hare riep afkeer bij haar op. Niet dat iemand om haar had gevraagd. Ze wist dat iedereen haar Hagedis of het Boze Oog noemde, of nog erger.

Haar afkeer van kleine mannen werd versterkt door een droom waarin een grote man haar toefluisterde. Ze kon zich zijn woorden niet herinneren maar ze hadden haar dijen verhit en haar wakker geschud. Toen ze Jakob zag, herinnerde ze zich de droom en ze sperde haar vreemde ogen wijdopen.

Jakob bekeek Lea ook met genegenheid. Hoewel hij nog steeds zinderde van zijn ontmoeting met Rachel, kon hij de aanblik van Lea niet negeren.

Ze was niet alleen groot maar ook goed gevormd en sterk. Ze was gezegend met volle borsten en gespierde kuiten die goed uitkwamen in de gewaden die om de een of andere reden onderaan nooit gesloten bleven. Ze had onderarmen als van een jonge man maar haar tred was die van een vrouw met veelbelovende heupen.

Lea had ooit gedroomd over een granaatappel die openspleet en acht rode zaden onthulde. Zilpa zei dat het betekende dat ze acht gezonde kinderen zou baren en mijn moeder wist dat dat waar was, zoals ze wist hoe ze brood en bier moest maken.

Lea's geur was niet mysterieus. Ze rook naar de gist die ze dagelijks gebruikte bij het brouwen en bakken. Ze rook naar brood en troost en – dacht Jakob – naar seks. Hij keek naar deze reuzin en het water liep hem in zijn mond. Voor zover ik weet heeft hij nooit een woord over haar ogen gezegd.

Mijn tante Zilpa, Labans tweede kind, zei dat ze zich alles herinnerde wat haar was overkomen. Ze beweerde herinneringen te hebben aan haar geboorte en zelfs aan dagen in haar moeders schoot. Ze zwoer dat ze zich haar moeders dood in de rode tent kon herinneren, waar zij ziek werd enkele dagen nadat Zilpa ter wereld kwam, de voetjes eerst. Lea hoonde die beweringen maar niet in haar zusters

gezicht, want Zilpa was de enige die mijn moeder tot zwijgen kon brengen.

Zilpa's herinnering aan de komst van Jakob is een andere dan die van Rachel of Lea, maar Zilpa had toen weinig op met mannen, die ze beschreef als harig, grof en halfmens. Vrouwen hadden mannen nodig om baby's te krijgen en zware voorwerpen te verplaatsen, maar verder zag ze het nut van hen niet in, laat staan dat ze hun charmes kon waarderen. Ze hield hartstochtelijk van haar zonen totdat ze baarden kregen, daarna kon ze zich er amper toe brengen naar hen te kijken.

Toen ik oud genoeg was om te vragen hoe het was op de dag dat mijn vader arriveerde, zei ze dat de aanwezigheid van El om hem heen hing, de reden waarom hij het opmerken waard was. Zilpa vertelde dat El de god was van de donder, hoge plaatsen en ontzagwekkende offers. El kon eisen dat een vader zijn zoon verstootte – hem naar de woestijn verbande of hem ter plaatse vermoordde. Hij was een harde, merkwaardige god, vreemd en koud, maar, zo gaf ze toe, een gade die sterk genoeg was voor de Koningin van de Hemel, van wie ze hield in elke vorm en naam.

Zilpa sprak bijna meer over goden en godinnen dan over mensen. Soms vond ik dat vermoeiend, maar ze kon zo prachtig vertellen en ik hield van haar verhalen over Ninhursag, de grote moeder, en Enlil, de eerste vader. Ze verzong de meest fantastische liederen, waarin echte mensen de godheden ontmoetten en ze samen dansten op de klank van fluiten en cymbalen. Ze zong ze met een hoge, ijle stem, begeleid door een kleine trom van klei.

Vanaf het moment dat ze voor het eerst bloedde zag Zilpa zich als een soort priesteres, de hoedster van de geheimen van de rode tent, de dochter van Asjera, de zuster-Siduri die vrouwen raad geeft. Het was een dwaas idee, omdat alleen priesters de godinnen van de tempels in de grote stad eerden, terwijl de priesteressen de goden dienden. Bovendien had Zilpa geen van de gaven van de orakels. Ze had geen talent voor kruiden en kon geen voorspellingen doen, magie bedrijven of geiteningewanden lezen. Lea's droom over de granaatappel met acht zaden was de enige die ze juist interpreteerde.

Zilpa was Labans dochter van de slavin Mer-Nefat, die was

gekocht van een Egyptische handelaar in de tijd dat Laban nog middelen van bestaan had. Volgens Ada was Zilpa's moeder slank, had ravenzwart haar en was zo stil dat je soms vergat dat ze kon praten, een trek die haar dochter niet had geërfd.

Zilpa was slechts een paar maanden jonger dan Lea en toen Zilpa's moeder overleed, gaf Ada hen samen de borst. Als kleuters waren ze speelkameraadjes, later hechte en liefhebbende vriendinnen. Samen hoedden ze de kudden, verzamelden bessen, verzonnen liedjes en maakten plezier. Behalve Ada hadden ze niemand anders op de wereld nodig.

Zilpa was bijna even groot als Lea, maar slanker en minder fors wat betreft borsten en benen. Met hun donkere haar en olijfkleurige huid leken ze op hun vader en hadden ook de neus van de familie, evenals Jakob: als de snavel van een koningshavik, die langer scheen te worden als ze lachten. Lea en Zilpa spraken beiden met hun handen; ze drukten hun duimen en wijsvingers tegen elkaar in een duidelijke ovaal. Als ze hun ogen toeknepen tegen de zon, verschenen identieke lijntjes in hun ooghoeken.

Maar waar Lea's haar krulde, waren Zilpa's zwarte lokken steil en reikten tot haar middel. Dat haar was haar aantrekkelijkste kenmerk en mijn tante vond het vreselijk om het te bedekken. Hoofddeksels maakten dat haar hoofd ging bonzen, zei ze, terwijl ze haar hand met een dwaas dramatisch gebaar op haar wang legde. Zelfs als kind mocht ik haar uitlachen. Die hoofdpijnen waren de reden die ze opgaf voor het feit dat ze zo vaak in de vrouwententen bleef. Ze voegde zich niet bij ons om zich te koesteren in de lenteson of de bries op te zoeken op een warme avond. Maar als de maan jong was – smal en verlegen, zich nauwelijks kenbaar makend aan de hemel – liep Zilpa rond in het kamp en zwaaide met haar lange haar, klapte in haar handen en zong liederen om de terugkomst van de maan aan te moedigen.

Toen Jakob kwam was Bilha een kind van acht. Ze herinnerde zich niets van die dag. 'Ze zat waarschijnlijk ergens in een boom op haar vingers te zuigen en de wolken te tellen,' zei Lea, waarmee ze aangaf wat ze zich van Bilha's eerste jaren herinnerde.